

ЗМІСТ І НАПРЯМОК ОНТОЛОГІЧНИХ ПОШУКІВ У ДОСОКРАТИВСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

© Паньків О.В., 2005

Розглянуто зміст і сутність онтологічної проблематики у рамках досократівської філософії. Зазначено, що у своїх початкових натурфілософських рефлексіях вже перші філософи вийшли на осмислення та формування онтологічної проблематики. Її розвиток мав свою логіку і проходив в історичній перспективі: від появи перших онтологічних рефлексій у мілетців і аж до створення логічно обґрунтованої теорії буття у елейців.

In this work it was examined the content and essence of the ontological problems within the bounds of pre-socratic philosophers in their initial reflections of natural philosophy came to realization and formation of the ontological problems. Its formation had its logic and had been passing within historical perspective: from the appearance of the first ontological reflections of the Miletians till the creation of logically grounded theory of existence of the Eleats.

Одним з чи не найважливіших історичних актів самовизначення філософії, філософської свідомості слід повністю співвіднести із фактом першого виокремлення нею онтологічної проблематики і окреслення нею поняття буття. Це був початковий момент того специфічного і особливого руху філософського мислення в напрямку до світу, реальної дійсності з метою їх теоретичного пізнання. І чи не підтвердження цьому знаходимо у “*Полімеї*” Платона (VI, 5a d2), де він пише: “філософи є найпристраснішими прихильниками істини та буття”. На цьому, власне, і сходився, концентрувався весь початковий пізнавальний інтерес філософії і розпочиналася її пошукова дорога. І ця дорога бере свій початок від грецької філософії. Загальні проблеми розвитку філософії в Стародавній Греції мають досить багату дослідницьку традицію, йдеться про досить ґрунтовні роботи істориків філософії, але питання онтологічного плану, зокрема у вітчизняній літературі, були розглянуті досить поверхнево і стосувалися здебільшого вже класичного періоду грецької філософії. Ми ж розглянемо формування онтологічної проблеми, її особливості у ранньому грецькому періоді історії філософії, який ще називають досократівським.

Метою цієї роботи є аналіз у контексті загальних натурфілософських рефлексій та пошуків мислителів-досократиків перших онтологічних проблем; розгляд їх змісту, еволюції та історичної логіки розвитку.

Від старогрецької філософії вже на її ранньому чи початковому етапі розвитку розпочинається особливий теоретичний чи інтелектуальний спосіб мислимого, духовного осягнення світу. Філософське мислення, що пробуджувалося до своїх перших пізнавальних рефлексій, відразу засвідчувало ту особливу свою специфіку, що його пізнавальна дорога піднята над сферою буття речей і предметів і виходить на світ невидимий, у царину метафізичних реальностей. Тобто “філософія, – як правильно зазначає відомий сучасний грецький філософ Христос Янарас, – своєю появою дає початок новому досвіду та сприяє виявленню можливостей людини переборювати відносний характер її чуттєвого існування й підноситися до сфери абсолютних реальностей” [11, с. 17].

Для філософії ця обставина стає визначальною у її сутнісному чи екзистенційному вимірі, адже вона першою закладає підвалини подібного універсального погляду на світ, світобудову, який починає розглядати як Універсум, Космос, Єдине чи просто Буття. Вже у ранніх філософських пошуках філософів-мілетців ми і стаємо свідками того, що світ в цілому, у всій його багатоманітності та водночас і у єдності, стає головним об’єктом їх філософської рефлексії.

Відтепер у філософії підлягала тлумаченню, ставала предметом її рефлексії не просто річ, “щось існуюче,” а взагалі “існуюче,” або ж “усе” в його найзагальнішій формі чи просто як

буття. Перші філософські пошуки Фалеса, Анаксимандра і Анаксимена однозначно розгортаються, йдуть саме у цьому напрямку, чим і окреслюють орієнтири якраз філософського мислення та філософського способу осягнення дійсності. Як зазначає відомий американський дослідник Р. Бранбо, і формується перше філософське питання, поставлене мілетськими мислителями: “Що дійсно існує?,” чи “Що є буття?” Це питання мало на увазі, що в усіх різноманітних речах, які існують у світі, є щось спільне – те, що дає змогу їм існувати” [2, с. 9].

Власне, цим і виокремлюється той історично перший крок не просто становлення філософії, а радше її самовияву та самоутвердження як нового погляду на дійсність, світобудову, коли остання вже була представлена як особлива онтологічна реальність чи навіть як буття, що підняте над світом окремого, одиничного, чуттєво-сприйманого і водночас доступного та відкритого до пізнання та інтелектуального осягнення. З усією очевидністю цей момент демонструє вже мілетська філософія, представники якої, як зазначає Ф. Коплстон, зовсім не обмежувалися “даними чуттєвого сприймання і, абстрагуючись від зовнішнього образу речей, намагалися вийти поза явища – до думки” [7, с. 35]. До речі, їх космологію він іменує як “приклад абстрактного матеріалізму” [7, с. 35].

Філософія в цей історичний період намагалася віднайти свій пізнавальний об’єкт якраз в особливій реальності, в реальності онтологічній, а не просто фізичній чи чуттєво-сприймальній, яка, маючи статус об’єктивної, все ж відкривається лише розуму, а не відчуттям. Тобто, за словами М. Гайдегера, єдиним “способом доступу до неї вважається *poiein, Logos*” [10, с. 62]. Сміслова загальна значущість, універсалізм та повнота існування визначали не лише її статус як об’єктивної, але і окреслювали сам зміст поняття “буття.” Йдеться про виключно важливий момент розвитку античної філософії, адже якраз тоді, за словами відомого дослідника старогрецької філософської думки А. Доброхотова, “перші філософи відкрили новий вимір універсуму, який по суті не зводився до природи і спрямовував мислення від “фісіології” до онтології” [5, с. 7].

І, справді, вже у Фалеса, а згодом і в інших мілетських мислителів фактично вперше прозвучали такі онтологічні питання: “що є основою світу?,” “із чого все виникає?,” “що є субстанцією існуючого?”. Усі помисли перших філософів фактично зайняті пізнанням чи осмисленням не природи чи “природного світу, а сутого, першооснови світобудови або ж космосу. Ось чому, зрозуміло, і їх загально мислима філософська орієнтація виразно окреслюється не в рамках натурфілософських, а точніше – як “космогонічна” та навіть і онтологічна [9, с. 144].”

У цьому контексті, стосовно перших онтологічних пошуків філософів-мілетців, необхідно внести і певні уточнення чи навіть корегування щодо самого об’єкта цієї першої філософської рефлексії. Йдеться про те, що майже усі дослідники того періоду розвитку античної філософії сходяться на думці, що остання розвивалася виключно у рамках натурфілософії, предметом якої однозначно ставали природа чи природний світ. Звичайно, певна рація у цьому є, адже тогочасне мислення і справді не виходило чи не сягало у своїх початкових рефлексіях поза рамки існуючого реального світу речей та предметів чи то природи, намагаючись збагнути спосіб їх існування чи то головні сутнісні параметри їх буття. І все ж необхідно пам’ятати, що позиція філософа чи філософського мислення стосовно світу, природи аж ніяк не збігається і не є позицією хіміка, астронома чи то математика. Вони, як відомо, весь свій пошуковий інтерес повністю спрямовують на дослідження конкретних явищ та предметів навколишньої дійсності чи окремих фрагментів природи. При цьому передбачається її експериментальне вивчення, дослідне маніпулювання фізичними об’єктами навколишнього світу, їх своєрідне “анатомування” і конкретне осмислення фізичних, хімічних властивостей, способів функціонування, самовияву.

Перші філософи фактично не були налаштовані на безпосереднє чи пряме вивчення явищ природи або ж світу речей та предметів в їх індивідуальній екзистенційній формі, як це може видатися. Філософія насправді, як правильно зазначає Карл Ясперс, є “співпричетною” і має справу з “усією дійсністю,” а не з окремими її фрагментами чи

то певною “окремою природною сферою” [13, с. 7–15]. Вона фактично досліджує реальність, яка аж ніяк не тотожна до чуттєво сприймаючої дійсності. Ця реальність є реальністю, що виокремлена мисленням, думкою і існує для неї [9, с. 143].

Ось чому усе те, що у перших філософів іменувалося як “природа” (physis), насправді означало ніщо інше, як “суте” чи просто існуюче буття. Мислителі раннього періоду розвитку античної філософської думки терміна “природа” у його пізнішому розумінні фактично ще не знали. Він реально сформувався лише у XVII ст. у контексті розвитку тогочасної науки та природознавства. Тобто у цю епоху природа у розумінні відповідної сукупності природних явищ, процесів у світі ще не виокремлювалася в окрему чи особливу сферу світобудови, космосу. Усе існуюче поставало перед філософією як Всесвіт, як Єдине, а навіть – Космос. Тому ми поділяємо думку відомого дослідника античної філософії С. Пролєєва про те, що для “ранньофілософської думки існує світ в цілому, куди рівною мірою включені як явища природи (у нашому розумінні), так і творіння людини, і прояви божої волі – одним словом, усе існуюче” [9, с. 143]. На цій основі і стає очевидним, що філософська орієнтація мислення перших філософів є не стільки “натурфілософською”, скільки “онтологічною”, покликаною збагнути суте, сутність всього існуючого, а не просто природи.

Між тим, розмірковуючи про філософування як спосіб буття філософії, Гегель слушно зауважує, що остання у своєму відношенні до предмета пізнання “набирає форми мислимості свідомості”. А звідси, продовжує він, “початком філософії у власному значенні цього слова слід визнати той момент, коли абсолютне більше не існує як уявлення і коли вільна думка не тільки мислить абсолютне, але й осягає його ідею, тобто коли охоплює буття (яке може бути також і самою думкою), що пізнається нею як сутність речей, як абсолютна цілісність, як іманентна сукупність усього на світі...” [4, с. 88]. Перші грецькі мислителі якраз і вийшли на цю онтологічну дорогу, на якій складалося нове відношення до світу і його нове бачення.

Отже, термін “Physis” (“природа”), фактично втілював у собі насамперед ту вищу смислову чи сутнісну ознаку існуючого, буття

як такого, а не спосіб існування конкретного явища чи предмета навколишньої дійсності. Тут, очевидно, йшлося про те, що “фізис” на першому етапі його філософського осмислення, означав тотальність реального в його онтологічній структурі, куди були включені і принципи чи закони існуючого. Тобто поняття “фізис” перших мислителів аж ніяк не відтворювало змісту слова “природа” у сучасному його розумінні. Воно лише засвідчувало його первісне значення: уособлювати фундаментальність реальності чи буття того, що є первісним і постійним, на протигагу тому, що є вторинним, похідним та мінливим.

Зрештою, у “*Метафізиці*” (1000 а 21) Арістотель, окреслюючи предмет своєї “першої філософії,” однозначно заявляє, що такими є “перші причини” (засади) буття чи світу взагалі. Звідси філософія, як стверджує він, і заявляє про себе як про науку (episteme), об’єктом якої є суте як суте. Цим Арістотель фактично і окреслив життєвий простір філософії як науки, в якій від самого початку формувалася чи складалася інтуїція істинного буття, “єдиного”, на відміну від того, що є одиничне, окреме і чуттєво-сприймане.

В подібний спосіб мілетська філософія реально вийшла на головну онтологічну проблему стосовно виникнення та існування світового буття чи того, образно кажучи, чому золото є золотом, Сократ – Сократом, стіл – столом. І, взагалі, що є першопричиною, першоцеглиною усієї світобудови або ж тим філософським “arche” (першопочатком), який становить фундамент існуючого. У даному випадку ця філософія цілком очевидно виходила не просто на проблему сутого як такого, але й на проблему “всезагального” буття, яке, за висловом Гайдеггера, “перевершує” усяку родову всезагальність [10, с. 18].

Отже, філософські пошуки мілетців фактично були зорієнтовані не просто на природу взагалі чи на світ конкретних речей та явищ. У них радше проглядається спроба збагнути і відкрити у цьому світі суте як таке, зрозуміти яким воно є за своєю природою і в якій спосіб окреслює істинні змістові характеристики екзистенції вже кожної окремої речі [9, с. 144]. Їх зусиллями через початкову філософську рефлексію і була окреслена перша сторінка старогрецької онтології. За подібних

обставин, як правильно зауважив відомий сучасний іспанський мислитель Ортега-і Гассет, “універсум – це назва об’єкта, проблеми, для дослідження яких і народилася філософія” [8, с. 80].

Перші філософи – Фалес, Анаксимандр, Анаксімен, Геракліт з Ефесу, а згодом і Піфагор – зробили, безумовно, чимало для філософського осмислення поняття буття. Проте лише Парменід своїм подальшим філософським пошуком здійснив реальне відкриття буття, провівши його пряму логічну експлікацію. Це засвідчує і його найвища онтологічна максима: “Необхідно говорити, – стверджує він, – і мислити про буття того, що є. Буття є, а те, що – не існує, того нема.” І далі: “Одне й те саме є мислення і буття. Слово і думка мають бути буттям” (В3). Вже тут Парменід вперше натрапляє і на проблему (принцип) тотожності мислення і буття, що становить одну із кардинальних проблем розвитку світової філософії.

Виключно важливим моментом Парменідового вчення про буття стало і те, що він не просто експлікував це поняття, але і вперше здійснив його змістову дефініцію, окресливши змістові виміри. Серед головних він називає: буття “є”, тобто існує як щось наявне і ніколи не може стати небуттям; буття вічне, поза часом і, отже, не знає виникнення та загибелі; буття є тотальність, єдність, цілісність; буття є найвища досконалість, довершеність (подібне до кулі “сфайрос”); буття не має потреби у будь-якій причині для свого виникнення і існування; буття є непорушне, не підлягає будь-якому переміщенню; буття істинне, бо, окрім нього, немає нічого; буття тотожне мисленню, відкрите для мислення.

Аналіз головних ознак і сутнісних особливостей буття Парменіда засвідчує його спорідненість та близькість до незмінного і вічного “Єдиного” Ксенофана, яке останній фактично ототожнював із “Єдиним Богом,” котрий завжди “перебував в одному місці, є абсолютно непорушним, адже йому не личить пересуватися із місця на місце” (Метаф. А5,986 b18).

Логіка онтологічних пошуків Парменіда, згідно з якою буття є тотожне мисленню і відкривається лише Розуму, привели мислителя до фактичного заперечення руху та будь-якої

зміни. Уявлення про них філософ відносить до сфери ілюзорного чи просто неіснуючого.

Паралельно чи водночас у процесі своїх онтологічних рефлексій Парменід здійснює реальне розрізнення, а точніше – протиставлення двох пізнавальних сфер чи то “доріг” – “дороги” уяви (doxa) і “дороги” Істини (Aletheia) або Розуму і Відчуттів. У чисто онтологічному плані йшлося про виокремлення та розрізнення двох сфер існуючого – сфери Буття і сфери Видимого, Наявного.

І, нарешті, ще раз помірковано над тим, а який онтологічний статус надає Парменід буттю? Постановка цього питання є не випадковою. Річ у тім, що окремі дослідники схиляються до думки про те, що його Буття – Єдине, представлене філософом як Ідея, а навіть чиста Думка чи то як певна ідеальна сутність. Ми не поділяємо подібних міркувань, згідно з якими зараховують Парменіда навіть до табору Платонового ідеалізму. Насправді, а це засвідчує і друга частина його поеми “*Про природу*,” філософ визнає своє Єдине (Буття) чимось тілесним (матеріальним), а не ідеєю. Адже буття має форму кулі, перебуває у просторі, є вічним, має статус реально існуючого, характеризується як вища досконалість. Воно сприймається не як абстракція, а як те, що можна помислити, сприйняти, бо має, як зазначалося, статус реального, об’єктивного, що нагадує тілесну кулю (сфайрос), отже, є тілесним.

Зрештою, у випадку, коли б Парменід представив своє Буття-Єдине як Думку, Ідею, думаємо, цього б не могли не зауважити чи то Платон, чи Арістотель, котрі не роблять з цього приводу жодного натяку на подібне розуміння елейським мислителем свого Буття. Тому ми схиляємось до думки Ф. Коплстона, який вважає, що навіть провівши розрізнення сфери чуттєвого і розумового, Парменід аж ніяк не пішов шляхом філософа-ідеаліста. Реально, на його думку, він створив “систему моністичного матеріалізму,” в якій просто зміна і рух відкидаються як ілюзорні. І хоча реальність можна досягнути лише Розумом, вона (ця Реальність) залишається матеріальною. Це не ідеалізм, це – матеріалізм, зазначає дослідник [7, с. 67].

Власне кажучи, це і була історична дорога досократівської філософії, яка у своїх

перших онтологічних рефлексіях ще зовсім не відривалася від реального світу чи існуючої дійсності. Тому Парменіда, як справедливо заявляє відомий англійський історик філософії Дж. Бернет, аж ніяк не можна назвати “батьком ідеалізму. Навпаки, його погляд на реальність був очевидним матеріалізмом” [12, с. 11–20].

З іншого боку, і це також буде правильно, філософів-елеатів у жоден спосіб не можна визнати і чистими матеріалістами чи просто натурфілософами. В онтологічних рефлексіях Парменіда досить виразно проглядається чимало ідей, що виходять поза межі наївно-матеріалістичного тлумачення світу і мають своєрідне “метафізичне” звучання чи подекуди навіть і ідеалістичне. Правда, не в тому плані, як це розуміє Гегель, коли каже, що в елеатів “мислення творить себе і все створене є думкою” [4, с. 223]. Парменід, врешті-решт, не сховався з дороги мілетців і не поринав у світ ілюзорного, нереального.

Висновок. Стародавньогрецька філософія початкового (досократівського) періоду її розвитку, формуючись і розвиваючись як форма теоретичного осягнення світу, свідчить про те, що вже філософи-іонійці – Геракліт, Піфагор, Парменід, Демокріт – відкривають новий вимір, універсум – онтологічний. Тобто у своїх філософсько-космологічних рефлексіях, у спробі збагнути, “що є усе,” вже перші мислителі віднаходять існування особливої реальності, що не тотожна реальності видимій, чуттєво-сприйманій, та все ж є такою, що має свій особливий статус – бути, існувати. У подібний спосіб в результаті перших онтологічних пошуків вона відкриває онтологічну реальність (буття), що піднята над світом речей

і предметів чуттєвої дійсності і має разом з тим статус об’єктивно існуючої. Саме рефлексією над нею і окреслені усі тогочасні онтологічні пошуки філософів-досократиків. Важливим моментом онтологічних пошуків була спроба пов’язати ними онтологічну реальність з поняттям “космос”, що втілював у собі вищу впорядкованість, довершеність, повноту існування та найвищу істинність та об’єктивність.

Резюмуючи, можна сказати, що онтологічна проблематика, що виникла і сформувалася у філософії досократівського періоду, фактично була її “ровесницею”, бо витікала із самого способу існування та самовиразу цієї філософії як форми теоретичного світобачення та світосприйняття.

1. *Аристотель. Метафизика // Аристотель. Сочинения в 4-х т. – М., 1975.*
2. *Брамбо Р. Философы древней Греции. – М., 2002.*
3. *Гайденок П. История греческой философии в ее связи с наукой. – М., 2000.*
4. *Гегель Г.В.Ф. Лекции по истории философии: Сочинения. Т.9. – М.-Л., 1932.*
5. *Доброхотов А.Л. Категории бытия в классической западноевропейской философии. – М., 1986.*
6. *Доброхотов А.Л. Учение досократиков о бытии. – М., 1980.*
7. *Коплстон Ф. История философии. Древняя Греция и древний Рим. Т.2. – М., 2003.*
8. *Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? – Благовещенск, 1998.*
9. *Пролев С.В. История античной философии. – М., 2001.*
10. *Хайдеггер М. Бытие и время. – Харьков, 2003.*
11. *Янарас Х. Нерозривна філософія. – К., 2000.*
12. *Burnet J. Early Greek Philosophy / 3ed. – London, Adam Charles Black, 1920.*
13. *Jaspers K. Die grossen Philosophen. Bd.I. – Munchen. 1957.*